

Cuprins

<i>A trăi în adevăr : Reflecții despre vocația, valorile și viziunea lui Adam Michnik (Vladimir Tismăneanu)</i>	5
Despre Jacek. Libertate, dreptate, milostenie	9
Problema	24
Furie și rușine	50
Cum se naște o democrație reală	65
Noi, trădătorii	74
Mărturisirile unui disident convertit	81
Limba nu minte	94
Ultraradicalii revoluției morale	104
Fi-vei destul de ticălos ?	125
Canalia, canalia, canalia !	147
Pogromul de la Kielce : două procese de conștiință	163
Furie și rușine, tristețe și mândrie	189
În capcana conștiinței curate	208
<i>De ce l-a creat Dumnezeu pe Michnik ? (Józef Tischner)</i>	233

II

Întrebarea lui Leuwen-tatăl ține de una dintre chestiunile cele mai importante, nu doar în epoca lui Stendhal: cum vrei să trăiești? Toți eroii romanelor lui își pun această întrebare – Julien Sorel, Fabrice del Dongo, Lucien Leuwen. S-a întreat și Stendhal însuși; ne întrebăm și noi, la rândul nostru.

Leuwen senior este cinic și depravat, dar nu i se poate refuza sinceritatea. Și grație sincerității, dialogul dintre bancherul ticăloșit și fiul idealist, încrezător în idealul libertății și fraternității republicane, sună extrem de contemporan. Întrebarea bătrânului Leuwen apare mereu atunci când lumea și, împreună cu ea, comportamentele, obișnuințele și visele omenești sunt supuse unor șocuri puternice. Ele sunt precedate de speranțe mari, dar și de temeri adânci. Însuși șocul generează așteptări și suferințe însemnate, fiind urmat inevitabil de Marea Dezamăgire. Spunem atunci că poporul a fost păcălit, iar „idealul a atins caldarâmul”¹.

Așa a fost atunci, așa a fost și mai târziu. Când constatăm însă, cu amărăciune, că a venit vremea ticăloșilor, iar idealul a atins caldarâmul, începem să rememorăm nostalgic trecutul: pentru unii – timp al gloriei și slavei, pentru alții – timp al viselor și speranțelor.

Acum douăzeci și cinci de ani, în țara mea a răsărit soarele.

Am așteptat îndelung zilele lui august 1980. Decenii întregi am fost înjosiți de violență, prostiți de educație, umiliți de frică, frustrați de revolta neputincioasă. Cruzimile anilor stalinisti ne-au înrobât simțurile și creierul, ne-au silit la o permanentă circumspecție și neîncredere, ne-au făcut să devenim umili și docili. Eram oamenii cu măști, oamenii din ascunzători. Trăiam cu durerea urâteniei morale a cotidianului, înconjurați de monstruozițai, însingurați în mijlocul numeroaselor procesiuni zgomotoase.

Doar puțini dintre noi au rostit cuvintele neacceptării și revoltei, au respins ritualul plecaciunii, au semnat cu determinare noi și noi proteste adresate puterii. În număr atât de mic, revoltații păreau probabil jalnici și amuzanți. Cuvintele și gesturile neputincioase le erau desconsiderate, se spunea că ar încăpea cu toții sub o singură căciulă.

Se vedea în ei – în noi – un anacronism care nu merita atenția și luarea aminte. Până în zilele din august...

În August '80, la un an după prima vizită a lui Ioan Paul al II-lea, am aruncat măștile, am ieșit din ascunzători, am rostit răspicat

1. Citat din poemul *Fortepian Szopena (Pianul lui Chopin)* de Cyprian Norwid.

„Nu” – și s-a dovedit că vocea noastră este vocea Poloniei libere și suverane.

Apoi au urmat cele câteva luni ale minunatului carnaval polonez, întrerupte în noaptea de 12 spre 13 decembrie 1981 de arestările masive. Erau primele acțiuni ale legii marțiale. A durat mult – șapte ani lungi de vegetare sub biciul generalilor și secretarilor. Și, în sfârșit, anul 1989 – Masa Rotundă, apoi alegerile din iunie. Am respins hotărât, pașnic și cu demnitate ordinea dictaturii comuniste. A venit vremea libertății. Fiecare dintre noi și-o închipuise altfel și aștepta altceva de la ea. Totuși, fiecare vedea în ea ceva în genul renașterii morale. Trebuia să fie o mișcare de susținere a ceva și nu împotriva cuiva.

Astăzi ne întrebăm: ce s-a întâmplat cu noi? De ce am înlocuit Carta drepturilor omului cu cardul de credit, de ce citim cu mai puțină plăcere *Lord Jim* de Joseph Conrad sau *Ciuma* de Albert Camus – cărțile viselor noastre, preschimbate astăzi în visele despre carnetul de cecuri? De ce îndemnul evanghelic și papal „Învinge răul prin bine!” nu i-a schimbat pe organizatorii detestați ai prigoanelor și pe idolatrii adevărurilor din arhivele Securității?

Nu ne place lumea noastră. Ne simțim rău în lumea noastră. De ce? Astăzi ni se pare trivială, greoaie și lașă. Aproape fiecare dintre noi resimte o dezamăgire. La fel ca atunci, în epoca lui Stendhal, în epoca Restaurației care a urmat Măreței Revoluții Franceze și mărețului Napoleon.

Mi-am dorit pentru o clipă să intru în cealaltă lume, să-i recunosc pe acei oameni. Să le văd tristețea și fețele infuriate, să-i aud cum se plâng de vremurile lor.

Am îndrăgit plimbările cu Stendhal și Chateaubriand, cu Julien Sorel și Lucien Leuwen, m-au captivat observațiile și neliniștile lor.

Cum au perceput acea transformare a marelui în mic, a curajului în intrigă și slugărnicie? Cum au reacționat atunci când etosul solidarității cuceritorilor Bastiliei s-a preschimbat în cultul banului, iar etosul nobililor soldați napoleonieni a fost înlocuit cu divinizarea cursului acțiunilor la bursă?

III

Epoca Restaurației – așa cum o percepea Stendhal – a fost o Epocă fără Idei. Și a mai fost o Epocă a Plictiselii. Însă nu era plictiseala obișnuită care însoțește fiecare conversație a unor interlocutori nechibzuiți. Acea plictiseală a fost un fenomen spiritual specific Restaurației. A fost o plictiseală născută din deșertăciune și ticăloșire.

Stendhal a povestit adesea despre plictiseală și ticăloșire, cu realism și plin de venin. Gesturile și banalitățile publice rituale erau însoțite de intrigi ascunse, de mită și denunțuri.

Stendhal nu putea suporta. Era un om al revoluției și al lui Napoleon, martor al evenimentelor care stârniseră pasiuni în rândul oamenilor și schimbaseră lumea.

Și Julien Sorel îl iubea pe Napoleon. Pentru Napoleon – repeta – merita să trăiești și să suferi. Ce plăcut era atunci să te înalți spre căpătuială printre pericole. Pentru oamenii tineri, Napoleon reprezenta providența – pe-atunci chiar și zidarul ajungea ofițer, general. Franța nu a avut parte niciodată de un respect atât de mare din partea poporului cum s-a întâmplat în anii lui de domnie. Amintirea că nu demult a existat cineva atât de mare accentuează conștiința nimicului actual. Ce l-ar putea aștepta astăzi pe Julien, în această epocă stearpă și lipsită de idei? Ce, în afara unei cariere nerușinate?

IV

„De când e soarele pe cer și de când planetele se rotesc în jurul lui – scria Hegel despre Revoluția franceză – încă nu s-a văzut ca omul să se orienteze după ce are doar în cap, adică după idee, construind realitatea în conformitate cu aceasta. [...] Abia acum însă omul a ajuns să recunoască faptul că ideea trebuie să guverneze realitatea spirituală. Acesta a fost deci un minunat răsărit de soare. Toate ființele raționale au serbat această epocă. O emoție sublimă a domnit în acel timp, un entuziasm al spiritului a cutremurat lumea, ca și când abia acum s-ar fi înfăptuit împăcarea dintre divinitate și lume.”¹

Imaginea hegeliană descrie bine patosul epocii. Atunci a fost mișcat din temelii blocul masiv al lumii. Atunci s-au îndreptat spinările și s-au ridicat brațele, tiranul a tremurat în fața loviturii, omenirea blestemată s-a ridicat din genunchi în mijlocul razelor strălucitoare ale noii idei. *Marseilleza* revoluționară și vulturii napoleonieni i-au format lui Stendhal modul de a gândi. Nu e de mirare, așadar, că nu putea asculta liniștit monologurile despre cum „Ludovic al XVI-lea fusese condamnat la moarte de oameni răi”.

Restaurația care a urmat guvernării lui Napoleon a fost – pentru oamenii revoluției și soldații napoleonieni – o perioadă a medio-

1. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, trad. rom. de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, Humanitas, București, 1997, p. 409.

crității, a lașității, a venalității. „Să nimeresti după Bonaparte și împărăție în ceea ce le-a urmat înseamnă să cazi din existență în neant, de pe vârful muntelui în prăpastie.” Această opinie a fost exprimată de Chateaubriand – monarhist, critic al lui Napoleon, susținător al Bourbonilor, și nu de un iacobin sau un liberal. Cum să ne mirăm atunci de reflecțiile mușcatoare ale lui Stendhal? Napoleon – acum înjosit și disprețuit – îl făcuse pe fiecare să simtă că este făuritorul propriului destin, că datorează ceva curajului, talentului, intelectului său, nu numai conjuncturii de la naștere sau banilor.

Stendhal nutrea pentru Napoleon o dragoste adevărată, adică una lipsită de iluzii. Își amintea bine roiiu lăudătorilor din jurul împăratului adorat. Era exact ca de obicei: bunul împărat înconjurat de nevrednicii supuși preaplecați. Împăratul repurta victorii impunătoare, dar, în același timp, intrigile camarilei conducătoare făceau curtea împărătească „să împingă în umbră patria”. Franța era obosită de aroganța curtenilor, prefectilor, primarilor. Mulți dintre ei se remarcaseră prin curaj pe câmpurile de bătălie, dar îi caracteriza, în principal, supunerea față de superiori; ideile nu poposiseră pe fețele lor nici-odată. Trăsăturile lor reflectau expresia fățărniciei, „urma clară a imperiului și a servilismului care domnea în el”.

Ascensiunea lor către stelele de general era complicată – de la sanculoții revoluționari la slujirea credincioasă a împăratului. Cândva juraseră ură împotriva tuturor monarhilor – acum trebuiau să-i lingusească pe mareșalii imperiali.

Și așa – pas cu pas, an după an – „eroul napoleonian a lăsat locul speculantului”. S-a înrolat la husari în 1794. Avea pe-atunci 18 ani. A trecut prin toate campaniile militare ale revoluției. În primii șase ani s-a luptat vitejește și a cântat cu înflăcărare *Marseilleza*. Însă atunci când Bonaparte s-a proclamat consul, eroul napoleonian – în fond plin de iscusință înăscută și dobândită – a simțit că *Marseilleza* încetează să mai fie la modă și n-ar trebui cântată prea des. A descifrat corect semnele timpului – a fost primul locotenent al regimentului care a primit o decorație. Iar după detronarea împăratului și revenirea Bourbonilor a primit prima împărtașanie și a fost numit ofițer al Legiunii de Onoare.

Totuși, slugărnicia nu era un privilegiu special al militarilor și al curtenilor. Oamenii de știință nu se lăsau nici ei mai prejos. Cei până nu demult democrați deveneau maștrii lingușirilor. Astronomul Pierre Simon de Laplace a fost un exemplu de „ticăloșie fără margini”. Cunoscutul zoolog Georges Cuvier „trezea repulsia prin slugărnicia față de putere”. Nu puțini învățați celebri au făcut parte dintre cei care „s-au ridicat prin mârșăvii”. De unde această micime sufletească în rândul marilor învățați? Plini de slava propriilor scrieri, convinși că savantul îl va pune în umbră pe oportunistul politic, în chestiunile

care țineau de bani și de medalii erau utilitariști. Câte plecaciuni infame nu au făcut pentru a cerși acele medalii!

„Ce ticăloșie, ce josnicie – nota peste ani Stendhal –, ce abis al infamiei și lașității.” Aș spune asemenea lui Julien: „Canalie! Canalie! Canalie!”.

V

Cine a fost Napoleon, acest corsican care a schimbat destinul lumii?

Conservatorul va spune: „Napoleon a fost un mare codificator al legii, un reformator al instituțiilor, un constructor de drumuri și, uneori, un mecena de stat. [...] Continua tradiția despoților luminați din secolul al XVIII-lea [...], în schimb comportamentul său vestea înspăimântătoarele regimuri totalitare ale secolului XX. În nici un caz nu poate fi definit ca democrat. În ochii lui, poporul era vulgul, *canaille*, care poate fi împrăștiat cu o salvă de tun”. Constituțiile elaborate de Napoleon acordau poporului mai puține drepturi electorale decât sistemul electoral al *ancien régime*-ului, care convocase în 1789 Stările Generale, și se bazau pe principiul antidemocratic „Încrederea vine de jos, puterea – de sus”. Napoleon nu sprijinea libertatea individului. În realitate, a creat „primul stat polițienesc modern”¹.

Hegel, în schimb, privindu-l pe Napoleon la Jena, scria: „L-am văzut pe împărat, acest spirit al lumii, trecând prin oraș”.

Mai târziu și-a schimbat părerea, numindu-l pe Napoleon „biciul divin”.

Adam Mickiewicz, emigrant în mediul parizian, spunea: „Napoleon a sfărâmat și a abolit vechea conducere [...], Napoleon a simțit că problema libertății este europeană, că trebuie implicată în ea întreaga Europă”.

Francezii și-au iubit împăratul. Napoleon a fost cel care le-a permis lumii și lui Stendhal însuși să fie martorii măreției Franței. Uzurpatorul corsican a revoluționat lumea. E adevărat, soldatul și codificatorul noilor legi a preschimbat republica în imperiu, libertatea în auto-crație, drepturile omului în dictatul unui despot. Dar a avut în el măreția învingătorului și a cuceritorului, a descoperitorului unor noi orizonturi, a modernizatorului planetei.

1. Paul Johnson, *The Birth of the Modern: World Society, 1815-1830*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1991.

Istoricul și politicianul drepte franceze va mărturisi și astăzi: „Nu trece o zi fără să simt nevoia irezistibilă de a-l readuce în memorie, de a-i explica gândurile și acțiunile. [...] Nu trece o zi fără să inspir parfumul delicatei violete”.

Sfârșind *Amintirile egotiste*, Stendhal scria despre sine: „A respectat un singur om – pe NAPOLEON”.

VI

Din cauza acestei iubiri – a lui Stendhal și a francezilor – pentru Bonaparte, Bourbonii au avut mult de muncă. Când s-au întors la putere după eșecul imperiului, au demonstrat aproape în fiecare zi că n-au înțeles și n-au învățat nimic. Așa se întâmplă de obicei – nimeni nu poate face atât de mult pentru recâștigarea bunului nume al unui conducător înfrânt, cât umilii lui succesori. Oripilați de guvernarea Bourbonilor, locuitorii democrați – scria într-un eseu remarcabil Andrzej Zahorski – „i-au uitat lui Napoleon despotismul imperial și au descoperit în el precursorul libertăților democratice”.

Restaurația a însemnat întoarcerea Bourbonilor alungați, revanșa regaliștilor asupra revoluției și imperiului, ascensiunea aristocrației, clerului și emigranților și umilirea Libertății, Egalității și Fraternității, precum și a gloriei vulturilor napoleonieni. „Parisul era dezonorat de Bourboni.” Stendhal și cei asemenea lui erau pregătiți să-i ierte lui Napoleon despotismul și cenzura – în numele măreției sale, care fusese măreția Franței. Despotismul și cenzura Bourbonilor apărau doar micimea Restaurației.

Să observăm un fapt: iată că un om înțelept și drept cumpără o tipografie într-o capitală de județ și înființează un ziar. Congregația – un soi de Acțiune Catolică din zilele noastre – decide să-l ruineze. I se retrage licența și îi este închis ziarul. În această situație dezastuoasă, omul îi scrie o scrisoare primarului, un fost cunoscut. Răspunsul primarului este „demn de un locuitor al Romei”: „Dacă domnul ministru mi-ar face onoarea și mi-ar cere părerea, i-aș spune: distruge fără milă toate tipografiile provinciale, impune un monopol al tiparului, așa cum există monopolul tutunului”.

Primarul a vorbit pe tonul unui ultraregalist: păstorul trebuie să-și apere turma de molima ziarelor necenzurate. Ultraradicalul credea cu tărie că o asemenea interdicție ar însemna un pas important către o Franță „spălată de murdăria iacobinismului”.

„Iacobin” era un cuvânt-șperaclu. Așa era numit oricine pomenea binevoitor despre Declarația drepturilor omului sau despre bătălia